

คิดนอกกรอบ

Think out of the Box

จิรวดี พงษ์โสภณ

ทิศทางโลก ทิศทางการศึกษา และทิศทางชีวิต Movement of the World, Life, and Education

...ชีวิตคืออะไร? เรามีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร?

ผมยังจำสองคำถามนี้ได้เป็นอย่างดีเพราะเป็นคำถามที่ตั้งสะท้อนอยู่ในส่วนลึกของหัวใจของผมตั้งแต่เมื่อครั้งที่ผมยังคงศึกษาอยู่ที่แผนกช่างก่อสร้าง วิทยาลัยเทคนิคแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่หนักหน่วงที่สุดช่วงหนึ่งในชีวิตของผม

ในเวลานั้น สารพันปัญหาได้ถั่งโถมเข้ามาทุกทิศทาง ไม่ว่าจะเป็นด้านการเรียน ความรัก เศรษฐกิจของครอบครัว รวมถึงความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ทุกสิ่งทุกอย่างบีบคั้นให้เด็กอายุสิบห้าคนหนึ่งต้องพบกับความสิ้นหวัง ปวดร้าว โดดเดี่ยว ปิดใจ และมองไม่เห็นแสงสว่างใดในชีวิตของตนเองเลย

...ชีวิตคืออะไร? เรามีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร?- คำถามนี้ดังก้องขึ้นมาอยู่เป็นระยะๆ พร้อมกับความปวดแปลบภายในใจ ผมเชื่อว่าในเวลานั้นผมไม่ได้ต้องการคำอธิบายอะไรหรอก แต่ผมกำลังสงสัยในคุณค่าของชีวิตตนเองมากกว่า และผมเพียงต้องการ “อะไรสักอย่าง” ที่จะช่วยให้ผมผ่านสถานการณ์ตรงนั้นไปได้

เคราะห์ดีที่ในเวลาต่อมาผมได้โอกาสในการเปลี่ยนสถานศึกษา (ด้วยความบังเอิญ) ผมจึงได้กลับมาตั้งต้นเรียน มัธยมศึกษาปีที่ ๔ อีกครั้งในโรงเรียนประจำจังหวัด ซึ่งถือเป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในชีวิตของผม ทั้งในแง่สภาพแวดล้อม ความเป็นอยู่ รวมถึงทิศทางใหม่ของชีวิต ความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้จิตใจของผมเกิดความนิ่งอย่างอัศจรรย์ และทำให้ผมได้ใคร่ครวญกับสิ่งต่างๆ อย่างมากมาย

...ชีวิตคืออะไร? เรามีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร?- คราวนี้ผมตั้งใจหาคำตอบอย่างจริงจัง

ชีวิตช่วงมัธยมปลายของผมค่อนข้างสดใส ไม่ว่าจะเป็นด้านผลการเรียน ความสัมพันธ์กับเพื่อนๆ และครูอาจารย์ (แม้ว่าที่บ้านของผมจะยังคงมีปัญหาอยู่บ้างก็ตาม) ที่สำคัญ

ช่วงเวลานั้นผมเห็นว่าตนเองมีภาวะทางจิตใจที่เข้มแข็งและมั่นคงขึ้นมาก กล้าตั้งคำถามกับสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่อย่างตรงไปตรงมา โดยเฉพาะเรื่องความเป็นไปของชีวิต สังคม และการศึกษา

ในเวลาต่อมา ผมสอบเอนทรานซ์เข้าคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้สำเร็จ ด้วยความมุ่งมั่นที่จะเป็นครูที่สามารถถ่ายทอด “วิชาชีวิต” และสามารถช่วยเหลือนักเรียนที่กำลังตกหลุมดำของชีวิตดังเช่นที่ผมเคยประสบมาก่อนหน้านี้ได้เหตุนี้เอง ผมจึงเลือกวิชาเอกคู่เป็นวิชาภาษาอังกฤษซึ่งเป็นวิชาที่ผมค่อนข้างถนัด และอีกวิชาหนึ่งคือวิชาจิตวิทยาการปรึกษาและแนะแนวซึ่งผมคิดว่าน่าจะช่วยให้ผมเข้าถึงผู้เรียนได้เป็นอย่างดี

...ในตอนนั้นผมคาดหวังไว้กับตัวเองอย่างสวยงาม โดยไม่ทันนึกเลยว่าในปีการศึกษาสุดท้ายซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผมต้องออกฝึกสอนนั้น โลกความเป็นจริงจะกระชากความฝันของผมเสียกระเจิงจนผมตั้งรับไม่ทัน

ไม่กี่สัปดาห์ที่ผมได้เข้าไปฝึกสอนที่โรงเรียนแห่งหนึ่ง มีเหตุการณ์ คำถามและความรู้สึกขัดแย้งมากมายประดังเข้ามาในหัวจิตของผมน ผมสงสัยว่าทำไมระบบการศึกษาหรือว่าโรงเรียน (โดยทั่วไป) จึงมุ่งให้ความสำคัญกับการสอนเนื้อหา “วิชาการ” แก่ผู้เรียนทั้งที่ในความเป็นจริงขณะนั้นเด็กหลายคนน่าจะกำลังต้องการ “ภูมิคุ้มกันทางชีวิต” มากกว่า(ผมเชื่อว่าในเวลานั้นความรู้วิชาภาษาอังกฤษที่ผมสอนไปแทบไม่ได้ช่วยอะไรเขาเลยหากเขาไปก่อคดีอะไรสักอย่าง) ผมสงสัยว่าครูมีทางเลือกอื่นไหนนอกเหนือจากการใช้ทำทัชชิ่งหรือใช้ความรุนแรงในการจัดการนักเรียนที่มีพฤติกรรมเกเร ผมสงสัยว่าทำไมจึงต้องมีการกำหนดภาระงานมากมายแก่ครู (โดยเฉพาะงานเอกสาร) ซึ่งดึงทั้งพลังงานและเวลาไปมากมายแทนที่ครูจะได้ทุ่มความใส่ใจให้กับเด็ก และท้ายที่สุดผมสงสัยว่าตัวผมเองกำลังอยู่ในบทบาทอะไรกันแน่สำหรับเด็กเหล่านี้ สำหรับระบบการศึกษา และสำหรับโลกทั้งใบ

เหตุการณ์ที่ฉีกใจในความรู้สึกของผมก็คือเหตุการณ์ที่ลูกศิษย์ในประจำชั้นของผมคนหนึ่งโดนคำสั่งให้ออกจากการเรียนด้วยเหตุที่เขาไปก่อคดีขโมยสุราในห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งจิตใจของผมจมดิ่งสู่ความอ่อนแออีกครั้งเมื่อผมยอมรับภาพที่เห็นตรงหน้าไม่ได้ ผมไม่เชื่อว่าการใช้วิธีบังคับให้เด็กที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะคนหนึ่งออกจากการศึกษาจะช่วยให้เขามีชีวิตที่ดีขึ้นหรือช่วยให้สังคมดีขึ้นได้หากแต่จะเลวร้ายกว่าเดิมด้วยซ้ำ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ผมรู้สึกสะเทือนใจเป็นอย่างมาก ทั้งที่เห็นความเดือดร้อนของลูกศิษย์อยู่ต่อหน้าต่อตาแต่ผมกลับช่วยเหลืออะไรเขาไม่ได้เลยและผมรู้สึกแปลกใจยิ่งกว่าที่หลายคนมองเป็นเรื่องเล็ก เรื่องธรรมดา หรือชาชินกับเหตุการณ์เช่นนี้เสียแล้ว

ในตอนนั้นผมรู้สึกสิ้นหวังกับตัวเองอย่างมากในการทำหน้าที่เป็น “ครู” เสียภายในใจของผมมันร่ำร้องว่าผมไม่อาจนำแสงสว่างให้ใครได้หรอก เพราะในขณะนี้แม้แต่ภายในใจของผมเองก็ยังมีมดมน

แม้ว่าเหตุการณ์นี้จะทำให้ผมสิ้นหวังจนพยายามขอยื่นความจำนงขอพักการศึกษา แต่ด้วยความช่วยเหลือจากอาจารย์และเพื่อนๆ หลายคน ทำให้ผมกัดฟันฝึกสอนต่อจนจบปีการศึกษาได้ในที่สุด กระนั้น ผมเองก็รู้ตัวว่าผมทำหน้าที่ “ครู” ได้ไม่ดีเลย เพราะภายในใจของผมยังคงปฏิเสธตนเองและโลกทั้งใบอยู่

ในเวลานั้นผมจึงตัดสินใจว่าผมจะหันหลังให้กับระบบการศึกษาทันทีที่เรียนจบ ด้านหนึ่งก็เพื่อไปหลบเลียแผลใจตัวเอง แต่อีกด้านหนึ่งผมตั้งใจที่จะแสวงหาคำตอบให้กับชีวิต สังคม และการศึกษาอย่างจริงจัง

...ชีวิตคืออะไร? เรามีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร?- ยังมีเรื่องราวอีกมากมายที่ผมยังไม่เข้าใจ

หลังจากจบการศึกษา ผมได้รับโอกาสเข้าทำงานในองค์กรที่มีชื่อว่า “เสมสิกขาลัย (SEM = Spirit in Education Movement)” เหตุจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้ผมตัดสินใจสมัครเข้าทำงานที่นี้ก็เพราะสโลแกนขององค์กรที่ว่า “การศึกษาเพื่อชีวิต สังคม และธรรมชาติ” นั้นทะลวงหัวใจของผม ณ ขณะนั้นเป็นที่สุด

ก่อนที่จะเริ่มงาน ผมตั้งใจว่าจะเปิดใจเรียนรู้ทุกสิ่งที่ผ่านมา นอกจากนั้นผมไม่คาดหวังอะไรเลยเพราะถือว่าเป็นกำไรทั้งหมด ซึ่งผมก็ไม่ผิดหวังจริงๆ ตลอดสี่ปีที่ผมได้ร่วมงานกับเสมสิกขาลัย ผมได้เรียนรู้หลายสิ่งหลายอย่างและหลายแง่มุมจนไม่อาจบรรยายลงบนหน้ากระดาษนี้ได้หมดในส่วนท้ายนี้ผมจึงขออนุญาตกลับกรองบทเรียนชีวิตของผมให้เหลือเพียงทรรศนะที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาเท่านั้น

หากให้นิยามทิศทางของระบบการศึกษาและทิศทางของกระแสสังคมโลกว่าเป็น “กระแสหลัก” ผมว่ากระบวนการการศึกษาในแบบของเสมสิกขาลัยหรือแบบจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) นั้นถือเป็น “กระแสทางเลือก” ที่มีทิศทาง “สวนกระแส” มากทีเดียว ซึ่งจุดเปรียบเทียบเล็กๆ แต่สำคัญมากนั่นคือ “เป้าหมาย” และ “กระบวนการ” ทางการศึกษาที่มาจากพื้นฐานความคิดความเชื่อที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

อย่างที่ทราบกันดี ระบบการศึกษาในกระแสหลักนั้นถูกพัฒนาขึ้นมาได้ๆ กับการปฏิบัติวิทยาศาสตร์และการปฏิบัติอุตสาหกรรม และแนวคิดนี้ก็ค่อยๆ แผ่ขยายไปทั่วโลกในเวลาต่อมา เมื่อสนธิเข้ากับวัฒนธรรมไทย จึงส่งผลให้หน้าตาของการศึกษาไทยออกมาเป็นดังนี้

เป้าหมายทางการศึกษามุ่งเน้นไปที่การพัฒนาศักยภาพคนให้มีความรู้หรือความถนัดเฉพาะด้านเพื่อป้อนสู่ตลาดแรงงานและเพื่อการแข่งขันในระดับสากลโดยเน้นไปที่การให้เนื้อหาเชิงวิชาการหรือการฝึกทักษะเพื่อให้คน “เป็นงาน” เพราะฉะนั้นผู้เรียนจึงต้องเรียนทฤษฎีจำนวนมาก (อย่างจำใจและบางทีก็ไม่ค่อยเข้าใจ) โดยผ่าน**วิธีการสอน**ที่เน้นการบรรยายและให้ชิ้นงานด้าน**องค์ความรู้**ส่วนใหญ่ก็เน้นไปในวิธีการเอาชนะหรือควบคุมธรรมชาติ และมักเป็นความรู้ที่หยิบยืมหรืออ้างอิงจากต่างประเทศเสียมากด้วยส่วน**กลไกกระตุ้นแรงจูงใจ**ที่ใช้หลักๆ ก็มักเป็นการให้รางวัลและลงโทษ (ฉะนั้น**แรงจูงใจ**ที่ผู้เรียนมักถูกกระตุ้นบ่อยๆ จึงเป็นความกลัวหรือสัญญาฐานการเอาตัวรอดและความอยากคือ อยากได้ อยากมี อยากเป็น เป็นหลัก พูดง่ายๆ คือกระตุ้นความเห็นแก่ตัวของคนนั่นเอง)ด้วยแนวความเชื่อและกลไกเช่นนี้จึงส่งผลเกิด**วัฒนธรรมในสถานศึกษา**ที่มีครูเป็นศูนย์กลางและเป็นผู้ใช้อำนาจเหนือ (กรณีนี้ถ้าครูดีก็ดีไป แต่ถ้าครูแย่ทุกฝ่ายก็ต้องรับกรรมไปเช่นกัน) นอกจากนี้ระบบการศึกษายังเน้นการ**คัดกรองคุณภาพ**ด้วยการตัดเกรดและการจัดลำดับเปรียบเทียบ (grading & ranking) โดยมีการจัดลำดับทั้งในแง่ตัวผู้เรียนเองและในแง่สถานศึกษา โดยใช้**ผลการสอบ**หรือผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเป็นสิ่งสำคัญ

จากการเฝ้าสังเกตผ่านประสบการณ์ตรง ผมพบว่าองค์ประกอบทางการศึกษาที่กล่าวมานี้ให้ผลลบมากกว่าบวก เพราะปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ได้หล่อหลอมให้คนมีภาวะแข่งขันแย่งชิงกันมากกว่าที่จะร่วมมือกัน และทำให้ใช้ชีวิตด้วยความกลัวและไม่มั่นใจในอนาคต รวมถึงไม่ไว้วางใจกันความเห็นแก่ตัวและโลภผูกเร้ามากขึ้นเรื่อยๆ จนความละเอียดรอบคอบต่ำลงและมีแนวโน้มคนที่จะใช้การทุจริตหรือใช้ทางลัดมากขึ้นเรื่อยๆ ความกล้าหาญทางจริยธรรมก็ลดต่ำลงไปด้วยไม่ค่อยมีใครกล้าสวนกระแสความทุจริตหรือความไม่เป็นธรรมนอกจากนี้แนวโน้มประชากรโดยเฉพาะคนรุ่นหลังๆ ก็จะยิ่งหนีงะแง่งในความรู้ที่คับแคบจนแทบไม่ฟังคนที่เห็นต่างเลยในทางกลับกันถ้ากับคนที่มีความเห็นตรงกันก็จะหุบเบา เป็นปีเป็นขลุ่ยกันไปเลย ดังจะเห็นได้จากการแสดงความเห็นบนโลกออนไลน์หรือการแบ่งขั้วขัดแย้งทางสังคม ซึ่งมักจะพบเห็นการใช้วาจาและท่าทีที่ข่มเหงทำลายความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกันอยู่เรื่อยๆ

นอกจากนี้ แนวโน้มคนในยุคปัจจุบันดูจะมีสภาวะจิตใจที่อ่อนแอลงมากู้สึกหวั่นไหวได้ง่ายเมื่อต้องเผชิญกับความผิดพลาดไม่สมหวังและมักกล่าวโทษตนเองหรือผู้อื่น (อย่างที่ผมเองเคยเป็นมากๆ) และที่สำคัญ การการันตีคุณภาพมนุษย์ด้วยการตัดเกรดและจัดลำดับนั้นส่งผลให้คนจำนวนมากรู้สึกด้อย เนื่องจากคนหรือสถาบันการศึกษาที่ได้รับการยอมรับและชื่นชมนั้น

มีเพียงหยิบมือเดียวเมื่อเทียบกับจำนวนทั้งหมดคนจำนวนมากจึงรู้สึกเหมือนกับเป็นผู้แพ้และไม่ยอมรับคุณค่าในตนเอง นอกจากนี้การที่แยกขาดองค์ความรู้ศาสตร์ต่างๆ ออกจากกันและการใช้ทำทัฬหียามเอาชนะธรรมชาติ ยังส่งผลให้มนุษย์เบียดเบียนธรรมชาติในหลายมิติอีกด้วย

ด้วยผลกระทบทางลบที่มหาศาลจากมโนทัศน์ทางการศึกษาของสังคมกระแสหลักเช่นนี้ จึงมีผู้ค้นหาทางออกด้วยการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้เข้ากับศาสนธรรมหรือภูมิปัญญาโบราณและพัฒนาจนกลายเป็นกระบวนการศึกษาแนวจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สวนทางกับการศึกษากระแสหลักอยู่หลายจุด ดังนี้

เป้าหมายของจิตตปัญญาศึกษามุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ให้เข้าใจด้านในของตัวเอง รู้ตัว เข้าถึงความจริง ทำให้เปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับโลกและผู้อื่น เกิดความเป็นอิสระ ความสุข ปัญญา และความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่งโดยใช้**กระบวนการเรียนรู้**ที่เน้นการเผชิญประสบการณ์ตรงและการใช้กระบวนการที่หลากหลาย เช่น การทำงานศิลปะ โยคะ การเป็นอาสาสมัครเพื่อสังคม สุนทริยสนทนา การเรียนรู้จากธรรมชาติ จิตตภาวนา เป็นต้นเพราะฉะนั้น**เนื้อหาหรือองค์ความรู้**จึงเน้นไปที่สภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่ตัวผู้เรียนเองมากกว่าการอ้างอิงเนื้อหาจากผู้สอนหรือตำรา และไม่เน้นการวัดผลและการเปรียบเทียบแข่งขัน แต่จะเน้นการสร้าง ความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง (หรือขยายผล) และการร่วมมือกันมากกว่า **ส่วนกลไกกระตุ้นแรงจูงใจ**ที่สำคัญคือการนำโจทย์ชีวิตจริงของผู้เรียนมาเป็นตัวตั้ง เพื่อให้เกิดความตระหนัก สนใจใคร่รู้ และต้องการคลี่คลายปัญหาหรือพัฒนาต่อยอดได้ด้วยตนเองหรือด้วยความร่วมมือ **ส่วนวัฒนธรรมทางการศึกษา**จะมีผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ (facilitator) เปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนได้เผชิญประสบการณ์สืบค้นใคร่ครวญด้วยตนเองและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน (ไม่มีใครที่ผูกขาดองค์ความรู้ตายตัวได้)

สิ่งที่ผมอยากจะบอกแก่ทุกท่านในเวลานี้ก็คือ ผมไม่คิดว่าจิตตปัญญาศึกษาจะเป็นคำตอบสำเร็จรูปที่ทำให้สังคมดีขึ้นทันตาเห็นหรอก แต่ผมคิดว่าจิตตปัญญาศึกษาน่าจะเป็นกระบวนการหนึ่งที่ค่อยๆ เติบโตและแผ่ขยายสู่วงกว้างมากขึ้นเรื่อยๆ มากกว่า ทั้งนี้ ผมเองก็ไม่อยากให้ด่วนเชื่อหรือด่วนปฏิเสธเร็วเกินไปนัก จนกว่าจะได้ทดลองและเห็นผลลัพธ์ด้วย “ใจ” ของคุณเอง ซึ่งอาจต้องทดสอบครั้งแล้วครั้งเล่า (จะว่าไปแล้วจิตตปัญญาศึกษาจะเป็นสิ่งที่จับต้องได้ยากมาก เนื่องจากเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนต้องอาศัยการเผชิญประสบการณ์ตรงเป็นสำคัญ จึงทำให้การถ่ายทอดผ่านภาษาเขียนหรือภาษาพูดแก่ผู้อื่นนั้นเป็นเรื่องที่ยากลำบากมาก อย่างเช่นบทความนี้ผมเองก็ต้องใช้ประสบการณ์ตรงของผมมาเป็นตัวแทนในการบอกเล่า

ให้เห็นภาพชัดขึ้นด้วย)

จากเรื่องราวในวันวานจนกระทั่งถึงตอนนี้ ผมสัมผัสได้ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายทั้งในตัวเองและรอบตัวผม (เช่น ผู้คนที่ผมได้เข้าไปสัมผัสสัมพันธ์ด้วย) หากให้ยกตัวอย่างชัดๆ ก็อาจเทียบได้กับการที่สภาวะภายในจิตใจของคุณผู้อ่าน นับตั้งแต่บรรทัดแรกมาจนถึงบรรทัดนี้ มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านบวกหรือลบก็ตาม ไม่ทราบว่าเป็นด้วยไหมครับ?

เรื่องราวทั้งหมดที่ผ่านมาฉันบ่งบอกกับผมว่า โลก-การศึกษา-ชีวิต นั้นเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกแม้สักชั่วขณะเดียว หากเราให้ความสำคัญกับชีวิต เราก็ควรให้ความสำคัญกับการศึกษาและโลกด้วย นั่นแหละคือหนทางแห่งการเปลี่ยนแปลงเพื่อความดีงามอย่างเป็นองค์รวม

...ชีวิตคืออะไร? เรามีชีวิตอยู่ไปเพื่ออะไร?- ผมเจอคำตอบในเส้นทางของผมแล้ว ...แล้วคุณล่ะครับ?

ผู้เขียน

นายจิรวุฒิ พงษ์โสภณ เจ้าหน้าที่ฝ่ายฝึกอบรม เสมสิกขาลัย และนักศึกษาระดับปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตตปัญญาศึกษา ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล